

AZ 1942-ES KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR-ÉV A HÁROMSZÉKI SAJTÓ TÜKRÉBEN

Körösi Csoma Sándor halálának 100. évfordulóján, az 1942-es évet – tiszteletére – Körösi Csoma Sándor-évnek nyilvánították. Én mint kolozsvári gimnazista éltem át ezt. Egykori tanáraink hatására úgy rögződött tudatunk: Körösi Csoma személye – főleg Baktay Ervin írásai alapján – mint utolérhetetlen példaképe a haza és népszerűségnek, aki Juliánus barátéhoz hasonlóan, konok kitartással áldozta életét a kitűzött cél elérése, a magyar őshaza felkutatása érdekében. A korabeli (1942-es) háromszéki sajtóban találva (sepsiszentgyörgyi Székely Nép és a kézdivásárhelyi Székely Újság) azt láthatjuk, hogy szűkebb hazája sem akart lemaradni a róla szóló megemlékezésben.

A megemlékezések sorát a Székely Nép 1942. január 25-i h. e.-vel (Holló Ernő?) jelzett vezércikk nyitotta meg: "Kerek száz éve lesz az idén, hogy a Himalája örökké zivataros sziklái alatt, egy kis tibeti falucskában, Dardzsilingben meghalt egy tudós – Körösi Csoma Sándor." A Csomakörösi született első nagy magyar tudóst tehát Székelyföld adta a világnak. A székelység nem mehet el észrevétlen az évforduló mellett, ezért – javasolja a cikk szerzője – az 1942-es évnek Körösi Csoma Sándor emlékévé kell lennie.

Ettől kezdve a háromszéki sajtóban a cikkek sora jelent meg. Ezek tartalmi szempontból három csoportra oszthatók:

– Megemlékezések, méltatások, illetve újabb életrajzi adatok közlése. Ezek csúspontját az április 11-i Körösi Csoma emlékszám képezi, amelytől kezdve a Székely Nép címlapján, egész éven át, Körösi Csoma Sándor-év felirattal jelent meg.

– Folyamatos beszámolók a Körösi Csoma Sándor szobor és a Körösi Csoma Közművelődési Ház létrehozására szervezett gyűjtések eredményeiről.

– Rendszeresen közlik a Körösi Csoma Sándor-szobor és a Körösi Csoma Sándor Közművelődési Ház létrehozására szervezett gyűjtések eredményeit.

A megemlékezések a január 25-i számmal, Rezek Román: Csomaköröstől Tibetig. Száz évvel ezelőtt halt meg az első világhírű magyar tudós című cikkével kezdődnek. Ez Körösi Csoma rövid életrajza mellett áttekintést ad az Ázsiában eltöltött 23 évről. Példákat sorol a Körösi Csoma Sándor szerinti hindu–magyar nyelvrokonságra. Végül angol és francia méltatókat idéz, akik Csomát hősnak tekintették.

Ezt követően elsősorban a Székely Nép, de a kézdivásárhelyi Székely Újság is újabb életrajzi adatokat és méltatásokat közöl. Ezek közül jelentősebbek a Székely Nép március 4-i számában Bartha Károly dr., egyetemi magántanár, a sepsiszentgyörgyi Tanítóképző igazgatójának A Körösi Csoma Sándor ünnepek ele c. cikke. Ebben kifejti, hogy Körösi Csoma tündöklő példája mintaképként kell, hogy álljon az ifjúság előtt.

Ezért határozták el, hogy a szentgyörgyi Református Tanítóképző, a Székely Mikó Kollégium gimnáziuma és leánynevelő-intézete, amelyhez csatlakozott Székelyudvarhelyi Református Tanítóképző is, elzarándokol Körösi Csoma szülőfalujába.

Bartha Károly cikkében javasolja, hogy a csomakörösi református templomban 1934-ben elhelyezett emléktábla mellett, Körösi Csoma emlékének méltó megörökösítésére létesítsenek egy Körösi Csoma házat, amely kultúrházként működne, benne egy Körösi Csoma emlékszobával. Indítványozza továbbá egy Körösi Csoma életét és munkásságát ismertető füzet kiadását, amelynek megírása Debreczi Sándor kollégiumi tanárt javasolja, aki nemcsak Csomakörös szülője, hanem véségi kapcsolatok is fűzik a körösi Csoma családhoz. Végül egykori szülőháza kertjébe a meglévő diófák alá a dardzsilingi síremlék hasonmásának felállítását javasolja.

Ezen célok megvalósítására társadalmi összefogást indítványoz.

Az előbbieket helyeslő határozatot fogad el az EMKE vezetősége. (Székely Nép márc.14.). Megalakul Barabás Andor alispán vezetésével a Körösi Csoma Emlékbizottság, amely Bartha Károly javaslatainak megvalósítását tűzte ki célul.

A március 25-i Székely Nép ismerteti a március 29-re tervezett zarándokút programját, a március 31-i szám beszámol a zarándokútról.

A program a következő volt:

1. Ünnepi istentisztelet a csomakörösi templomban, reggel 9 órakor
2. Ünnepi műsor Körösi Csoma szülőháza kertjében:

– Himnusz

– Áprily Lajos A zarándok című versét szavalja Szász József, a tanítóképző I éves hallgatója

– Bartha Károly dr. ünnepi beszéde

– Koszorúzás

– Háromszéki népdalok. Előadja a tanítóképző dalos csoportja

– Bujdosó ének, előadja Ugron Erzsébet tanítójelölt

– Népdalok a tanítóképzősök előadásában

– Székely himnusz

3. Délután 3 órakor a községháza termében:

Tóth Béla dr. székelyudvarhelyi tanár előadása: Körösi Csoma Sándor a nagyenyedi diák címmel, ezt követte

Becsey Pál, a Mikó Kollégium tanárának előadása: Körösi Csoma Sándor útja Csomaköröstől Dardzsilingig.

A Székely Nép április 5-i száma mellékleteként jelenik meg a Körösi Csoma Sándor emlékszám, amely Bartha Károly dr.: Út a magasságok felé című lírai hangú megemlékezésével kezdődik. Azt domborítja ki, hogy "a háromszékmegei Körös kicsi falujából elinduló ábrándos lelkű székely falusi ifjú, (akinek) úgyszólván semmije és senkije nincs, de szívében ott van az olthatatlan vágy nemzetért valami nagy-

ot tenni, lelkében a szent elhatározás, a kitűzött magasztos célért a végsőig küzdeni, s erre egész életét rááldozta.”

Részleteket találunk Campbell dardzsilingi angol orvos feljegyzéseiből, aki leírta Kőrösi Csoma halálát, valamint róla szóló véleményét: „Nem volt még egy ember, aki ennyi tudással olyan szerényen élt volna, mint ő, s aki mindezt nem fordította saját hasznára.” Ezt egy részletes összeállítás követi: Az ázsia kutató élete — út Csomakőröstől Dardzsilingig címmel, mellette a Harkó József Mikó kollégiumi tanár által készített térképvázlat. Ott olvashatjuk Áprily Lajos: A zarándok című, Kőrösi Csoma emlékének szentelt versét, valamint Ady Endre: Az értől az óceánig című költeményét.

Dr. Debreczy Sándor értekezésében azt tisztázza, hogy mi lehetett Kőrösi Csomának egykori tanítójához, Kónya Sámuelhez írt leveleinek sorsa. Azokat a ház későbbi tulajdonosának a felesége kemencében égette el a hozzáírt szerelmes levelek helyett.

Az 1942-es Csomakőrösről Holló Ernő írt beszámolót. (A szülőfalu Csomakőrös, ahol már alig van emléke a nagy ázsia-kutatónak). A cikket az egykori ház udvarának fényképe egészíti ki.

Elkészült a tudomány harcosának szobra címmel Iváni Zoltánnak a Budapesten élő székely szobrásszal — aki elkészítette Marosvásárhely számára Kőrösi Csoma szobrát — az interjúja olvasható.

Április 11-én, Kőrösi Csoma halálának évfordulóján jelenik meg Kórérh Ferencnek a Székely Nép felelős szerkesztőjének (a Szabad Európa rádió későbbi munkatársa) vezércikke: Ma száz éve annak, hogy a vándor befejezte földi pályafutását. A kézdivásárhelyi Székely Újság április 12-i számában méltatja az évforduló kapcsán Kőrösi Csoma életútját.

Halálának évfordulója után is tovább folytatódnak egész évben az ismertetések Kőrösi Csoma életéről. Említsünk meg néhány jelentősebbet:

Gesztelyi Nagy Zoltán: Az első magyar ember, aki bejárta Kőrösi Csoma útját címmel — Baktay Ervin élményeiből közöl részleteket. Kitér Duka Tivadar, Görgey egykori hadsegéde, a későbbi indiai orvos könyvének tévedéseire, mivel a szerző nem járta be tevékenységének helyeit. Ugyancsak kitér William Moorcock angol ügynök szerepére is, aki a megbízást adta a tibeti szótár elkészítésére. (Székely Nép ápr. 25)

Sz. Solymosi Bea alkalmi verset ír Kőrösi Csoma emlékére (máj. 3)

Kézdivásárhely legjelentősebb megemlékezését április 19-én tartották a Vigadóban, műsoros emlékünnepe keretében, amelyen a népszerű Szilveszter Sándor tanár tartott előadást a magános székely vándorról (Székely Újság április 19, 26)

A Székely Népből július 10-én jelenik meg Holló Ernő cikke: Kőrösi Csoma Sándor szülőfalujának lelkisége, amelyben Debreczy Sándor nyomán a falu gazdasági-társadalmi viszonyait vázolja.

A Székely Nép november 2-i száma részletesen ismerteti Baktay Ervin kolozsvári előadását Szkander Bégről, ahogy a magát székely magyarnak nevező Csomát hívták.

A Székely Nép a többi itt fel nem sorolt megyei rendezvény mellett nyomon követi az egész ország területén rendezett megemlékezéseket, ünnepségeket is. Pontos elszámolást ad Kőrösi Csoma Házra befizetett adományokról.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a cikkekben, előadásokban végigvonul az az alapgondolat, hogy Kőrösi Csoma nagy tudása és munkássága világszerte megbecsülést szerzett a székelységnek és a magyar nemzetnek. Szorgalma, kitartása példakép kell legyen a mindenkor ifjúság számára, hogy kitűzött célját elérhesse.

Életével bizonyította be egyik jelmondataként hangoztatott gondolatát: „az erős akarat előtt minden, még a szegénység is meghajlik.” Ugyanakkor érezte, hogy munkája nem hiábavaló, és az utókor értékelni fogja. A következőket írta: „Munkám eredményének hasznát a világ egykoron majd be fogja látni.”

Székely Nép, 1942. január 25.

(h.e.) /Holló Ernő/: Kőrösi Csoma Sándor-év

Kerek száz éve lesz idén, hogy a Himalája örökké zivataros, félelmetes sziklái alatt, egy kis tibeti falucskában, Dardzsilingben, meghalt egy tudós. Amikor a helybeli hatóságok előszedték az elhunyt zsebéből iratait, meglepődve olvasták az útleveleiből a halott nevét: Kőrösi Csoma Sándor. Szűkebb hazájaként ez szerepelt: Transzilvánia. Az angol hatóságok akkor ámultak el még inkább, amikor megtudták, hogy a halott nem egy fantáziát kergető világcsavargó, akit kalandvágy hozott a veszedelmes földre, hanem világhírű tudós: az első tibeti szótár szerzője.

Az angol és francia akadémiák nagy emlékbeszédekben parentálták el a világhírű tudóst, aki elsőnek hatolt be a félelmetes Tibetbe. Az angol ázsia kutatók társasága síremléket állított hantja fölé, a Magyar Tudományos Akadémia pedig emléktáblával jelölte meg a sírt.

A magyar világ nem figyelhetett fel méltóan a tudósra. Magyarország már érezte a szabadságharc előszelét, s azzal volt elfoglalva. Talán csak Erdélyben emlékeztek arra, hogy járt valamikor a nagyenyedi iskolába egy szegény gyermek, aki takarítást és felszolgálat is végzett, hogy megtűrje. Egyik nap eltűnt, hogy felkeresi a magyarok őshazáját, s azóta nem tudnak róla. Csomakőrösről még kevesebbet. Bizonyára úgy emlegették, mint egy bolondos fiút, aki ahelyett, hogy tanári állást vállalt volna, világnak ment. Csak a külföldi tudósok őrizték féltve tibeti szótárát.

Az első nagy magyar világhírű tudóst a Székelyföld adta a világnak. Abból a földből származott, amely annyi értéket adott a magyarságnak. Nem főúri kastélyban született, egyszerű csomakőrösi ház adta. A mi vérünk és húsunk Kőrösi Csoma Sándor.

A székelység tehát nem mehet el észrevétlenül az évforduló mellett. Ennek az évnek a székelység Kőrösi Csoma Sándor emlékévének kell lennie. Amint a múlt év Széchenyi év volt, úgy ezt az évet a nagy székely tudós emlékének kell szentelnünk.

Annak az emléknek, aki elindult, hogy a magyarság bölcsőjét megtalálja a messze India határszélein. Fanatikus láng lobogott benne. Sajnos korai halála meggátolta, hogy őseink nyomára kukkanjon. De nem gátolta meg abban, hogy a rejtelmes és elzárt Tibet szótárát megírja, amelynél különben máig sem tudott nyújtani egyetlen tudós sem.

Meg kell ünnepelnünk a csodálatos székely őserőt, a székely akaratot. Mutassuk be az országnak, hogy milyen ritka virágok teremnek a székely hegyek között.

Kezdődjék már most meg az előkészítő munka. Háromszék vármegye indítsa el a mozgalmat, hogy a többi székely vármegye is a legrövidebb időn belül belekapcsolódjék. Mert Kőrösi Csoma Sándor nem egyetlen vármegyéé, az egész székelységé, az egész magyarságé.

Rendezzünk zarándoklatokat Csomakőrösre, ahol az első magyar világhírű tudós megszületett. Tartsunk előadásokat minden faluban, foglalkozzunk Dardzsiling halottjával, ismertessük életét, vasakarát példaként állítsuk a székelység elé.

Ezt a munkát a népművelési megbízottak intézhetnék legjobban.

De még mással is tartozik a székely társadalom Kőrösi Csoma Sándor emlékének. Jól tudjuk, hogy a székelység a szenvedés alatt nem adhatott méltó emléket a nagy tudósnek. Induljanak meg a különféle társadalmi egyesületek, kezdjék meg a gyűjtést, hogy Kőrösi Csoma Sándor szobrot kapjon.

Az 1942-s év legyen Kőrösi Csoma emlékév, mutassa meg a székelység, hogy nem feledkezett meg nagyjairól.

Székely társadalom, lobogtasd meg Kőrösi Csoma örökfényű nevét az egész országon: hadd lássa mindenki, mekkora értéket adott a világnak.

Székely Nép, 1942. március 31

(h.e.) /Holló Ernő/: A székely ifjúság csomakőrösi zarándokútja

Hatalmas tömeg adózott a nagy ázsiautató emlékének

Csomakőrös, márc. 30. Kiküldött munkatársunk jelenti:

Ünnepi díszben, nemzeti lobogókkal feldíszített házakkal fogadta Csomakőrös a székely ifjúságot, amely Kőrösi Csoma Sándor halálának századik évfordulóján áhítatos szívvel zarándokolt el a kis háromszéki faluba, ahol a magyarság egyik legnagyobb tudósa született. A sepsiszentgyörgyi református tanítóképző, a Székely Mikó Kollégium, a polgári fiú- és leányiskola, valamint a székelyudvarhelyi tanítóképző növendékei vettek részt a zarándoklaton. Háromszék vármegye képviselőjében Barabás Andor dr. alispán és vitéz Bartha Jenő főjegyző jelent meg az ifjúság hódoló ünnepségén.

Hűvös szél vág az arcokba, a néhány napon át tavaszt lobogtató időjárás ismét télbe fordult. Mégis a község szélénél hatalmas tömeg fogadta a látogatókat. A

község nevében Debreczy Tamás községi bíró meleg szavakkal üdvözölte a tanári kart és az ifjúságot. A vendégek nevében Bartha Károly dr. egyetemi magántanár, tanítóképző-intézeti igazgató mondott rövid köszönetet, majd a csomakőrösi levélték vezetésével énekszóval megindult a zarándokok csoportja a templomba, ahol istentisztelet következett. Az egyszerű falusi templom nem is tudja befogadni a megjelenteket, úgyhogy a falubeliek nagy része kint volt kénytelen megvárni az istentisztelet végét. Imát Becsey Pál mondott, majd Kiss Tihamér dr. ígét hirdetett.

Az ősi kertben

Ezután az ifjúság és a tömeg Kőrösi Csoma Sándor szülőházának kertjébe vonult. A himnusz szavaival kezdődött az ünnepség. Szász József tanítóképzős finoman adta vissza Áprily Lajos Kőrösi Csoma Sándorról írott versét. Az ünnepi beszédet Bartha Károly dr. mondotta. Példának állította Csomakőrös nagy szülöttének életét. Röviden végigvezetett a nagy tudós világjáró útján, azután Nagy Margit és Cseterki Sándor, a megjelent intézetek koszorúit helyezték el Kőrösi Csoma emléktáblája előtt.

A sepsiszentgyörgyi ref. tanítóképző dalos csoportja régi magyar dalokat adott elő nagy sikerrel, majd Ugron Erzsébet szavalta el igazán nagyszerű előadókészséggel a "Bujdosó ének" című verset. A székelyudvarhelyi tanítóképző növendékei ezután ugyancsak nagy tetszés mellett régi székely népdalokat adtak elő. A közönség nem győzte tapsolni a szép dalokat, s szinte sajnálta, amikor az ének befejeződött. Az ünnepség a Székely Himnusszal ért véget.

A kis falu nagy fia

Tizenkét órakeret között következett az iskola nagytermében. Barabás Andor dr. alispán a Kőrösi Csoma-emlékbizottság megbízásából meghatottan köszöntötte a kis székely falu lakosságát, amely kicsisége ellenére is az egyik legnagyobb magyart adta a világnak. Incze László ref. lelkész mint házigazda mondott köszönetet a megjelenteknek.

Közben az ifjúság ismét énekelt. Belekapcsolták a dalolásba a csomakőrösi gyermekeket is, akik ugyancsak tetszést arattak. A sepsiszentgyörgyi ifjúság két papírsárkányt hozott, amelyet egy jól éneklő fiúnak és leánynak adtak át.

Délután népművelési előadás következett. Tóth Béla dr. székelyudvarhelyi tanár Kőrösi Csoma nagyenyedi emlékeit idézte emlékezetünkbe, majd Becsey Pál sepsiszentgyörgyi tanár Kőrösi Csoma útján vezetett végig, a tizenkétezer kilométeren, amelyet a nagy tudós Háromszéktől Dardzsilingig megtett. Az előadások után a sepsiszentgyörgyi és székelyudvarhelyi fiatalság szavalatokkal, ének, zene és táncszámokkal emelte az ünnepség fényét.

Azután a Kőrösi székely gyermekek számára rendeztek előadást az intézetek ifjúságai. Ilyen tömegeket még nem látott a kis Csomakőrös. A környékekből is szá-

mosan megjelentek, a felnőttek pedig ugyancsak nagy lelkesedéssel vettek részt a gyermekek örömeiben. Mesét mondtak, bibliai történeteket, dalokat adtak elő és egy magyar tárgyú bábszínházi játékot mutattak be.

Késő estebe járt, amikor a csomakörösi és környékbeli közönség szétoszlott, a vendégek pedig lakásukra mentek. Elismerőleg kell szóljunk arról, hogy Csomakörös szegénysége mellett is kimondhatatlan szívességgel és vendégszeretettel fogadta az ifjúság zarándoklatát. Az egész lakosság kitett magáért, de különösen ki kell emelni Incze László ref. lelkészt, Debreczy Sándor dr.-t, Dancs Zsigmondot és feleségét, Kecskeméthy Ida tanítónőt, Debreczy Tamás bírót és Fekete Lajost, akik az ünnepség sikeréért, fáradságot nem ismerve, mindent megtettek. Csomakörös megértette, hogy a lelkét hozta az ifjúság, és a szeretetet igaz székelly lélekkel viszonzotta.

Székelly Nép 1942. ápr. 25

Gesztelyi Nagy Zoltán: Az első magyar ember, aki bejárta Kőrösi Csoma Sándor utjait, csodálatos élményeiről beszél a "Székelly Nép"-nek.

A magyar föld gazdag ajándéka volt ő a világ számára

Budapest, április 24. Most ünnepeltük századik évfordulóját annak, hogy hideg lámakolostorokban sínylődött, hosszú vándorlásokban fáradt teste megpihent élete nagy célja előtt a dardsílingi temetőben. Keressük fel hát azt a férfit, aki annyi év után először lépett lábnyomába és egy évszázad ráarakodott pora alól igyekszik kiemelni tiszta alakját; aki az első magyar ember volt azokon a poros szélfútt fennsíkain, ahol Kőrösi Csoma Sándor súlyos emlékével terhesek ma is a fellegek. Látogassuk meg Baktay Ervin dr.-t, a híres indiakutatót, az egyetlen, aki meglátogatta azokat a kolostorokat, ahol a nagy székelly lakott és dolgozott, kérdezzük meg őt, milyennek látta nagy elődje arcát és életét.

Baktay Ervin lakása maga egy egész múzeum. Tibet kopár síkságairól, Kásmir füves lejtőiről valók itt a díszek, csészék, kardok és evőeszközök. Itt a sarokban egy tibeti csizma hever, puha bőrből: ilyen viselt Csoma is, hogy elviselhesse a csikorgó telek hidegét. Ilyen csészéből itta a sós, faggyús teát, mindennapos és egyetlen táplálékát. A sarokban hosszúkás asztal: ilyen asztalkán feküdt előtte a papír, míg híres szótárát készítette, ezen írt, tanult és dolgozott, törökülésben ülve előtte napokon át.

Ilyen közben paráznak való csővel ellátott teaőzőn készítette el piszkos-szürke tibeti teaját és ilyen imamalmok zümmögtek a kolostorok csendjében.

Az áziakutató nyomdokain...

Meghatottan nézünk szét Baktay indus szobájában és elfogódottan kérdezzük: mikor járt Csoma működésének helyein?

Évekig éltem Indiában - beszél Baktay Ervin - Kőrösi Csoma útját 1928 nyarán jártam végig. Ezt az utazást egyenesen az ő emlékének felkutatására szántam. Nem volt egyszerű dolog, mert ottléte óta senki sem járt ezeken a helyeken, még életrajzírója sem: Duka Tivadar. Így nagyon sok tévedés forgott közközt. Például egyik hosszabb tartózkodási helyeül Janglát tudtuk, holott Zangla a helyes. Jártam működésének másik két nagyobb állomásán is. Tehát faluban és a Phuktali lámakolostorban. Emléktáblákat is faragtam ezekre a helyekre, hogy ha valamikor magyar ember vetődik oda, legalább tudja, milyen szent helyen jár. De nemigen vetődik arra senki: az utolsó európai, aki előttem ott járt, őt évről azelőtt utazott arra.

– Miért nem dolgozhatott Csoma Kalkuttában? Ott nem kaphatott volna tudományos anyagot?

Ennek nagyon érdekes politikai háttere van. Most kerül a könyvpiacra új Csoma-életrajzom, amelyben részletesen elmondom az egészet. Röviden összefoglalva: amikor Csoma kiürült zsebével visszafordult az útról, amelyre ma is csak egy jól felszerelt expedíció vállalkozhatnék, találkozott William Moorcrofttal, aki nem egyszerű utazó volt, hanem angol politikai ügynök, és éppen egy sikertelen tárgyalásról volt visszatérőben. Ladakh királya elutasította az angol kormány általa tett ajánlatait. Moorcroft jó emberismerő volt, aki felismerte a szegény vándorban a nagytehetségű embert, aki a tudomány hatalmával megnyithatja Tibet makacsul bezárt kapuit, és rendes megállapodást kötött vele, ajánlólevelet írván számára az angol helyőrség parancsnokához és a Bengáli-Ázsiai Társaságtól fontos és nélkülözhetetlen segédeszközöket kérve pártfogolja tudományos munkájához. A könyveket Csoma soha nem kapta meg, és a helyőrségen, dacára a Moorcroft levelének, csak nehezen tisztázhatta magát a kémgyanú alól. A havi ötven rupia amit kapott, megfelel az őrmesteri fizetésnek, Csoma azonban ennek felét lámamesterének adta. Az angolok közben egy hittérítő hagyatékában tibeti szótárt találtak, és akkor egy felesztendeig nem folyósították Csomának az ötven rupiákat sem. Azt gondolták, a magyar tudós most már felesleges. Csak akkor indult meg megint ez a rékony pénzpatákcsocka feléje, amikor a hittérítő hagyatékában talált szótár teljes értéktelensége kiderült. Mindezeket a részleteket Csoma első történetírója elhallgatta, hiszen negyvennyolcas emigráns volt, aki angol szolgálatban állott. Ezek az adatok pedig nem vettek jó fényt az angolokra, mert azt az embert, akit ma is az indiai tudomány dicsőségének tartanak, havi ötven rupiával fizették ki - néha.

– A székelly-magyar Csoma Sándor mindvégig ilyen szegénységben élt?

Nem. Amikor tibeti szótárának anyagát összegyűjtötte, hosszabb ideig élt Kalkuttában, hogy könyvét sajtó alá rendezze. Ekkor már elismerték munkájának értékét. Az ötven rupiát megduplázták, és a Bengáli-Ázsiai Társaság

székházában élt, amelyet ma is az ő egyetlen szobra díszít. De ő hónapokig fel sem vette ezt a pénzt. Székely gőgjében így fizetett az angoloknak. Meg akarta mutatni a sok mellőzés után, hogy mégis ő az, aki ad. Ugyan úgy élt Kalkuttában, amely már akkor is színes és nyüzsgő világváros volt, mint a lámakolostorok magányában. Továbbra is birkafaggyús teát ivott. Emberkerülő, bogaras különnek ismerték, pedig csak önérzetes magyar és független székely volt. Ha már nem tudott pénzt elutasítani, akkor hazaküldte, alapítványokra.

– Tehát soha nem feledkezett meg hazájáról és székeltségéről?

Nem. Mindig úgy mutatkozott be, mint "Siculo-hungarian" vagyis székely-magyar. Ez a megjelölés szerepel szótárában is. És egész életét, vándorlásait, nyelvtanulmányait, küzdelmeit előkészületnek tartotta főcéljához: az ősmagyar haza felkutatásához.

– Ez a célja valóban tévedés volt, mint oly sok helyen olvashatjuk?

Ez a legnagyobb félreértés Csoma körül. Mert ha hun-magyar törzsek ázsiai őshazáját akarta keresni, nem kereshette másutt, mint ahová valóban igyekezett: Közép-Ázsiában. Ha eljutott volna és bekutatja az egész vidéket, ő lett volna az első, aki megállapítja, hogy magyarul beszélő törzsek már nem élnek az őshazában. De egy tudós, áldozatos élet értékét nem a szándékokból kell megítélni, amelyeket a körülmények alakulása folytán nem is követhetett, hanem eredményeket is ért volna el a magyar őshaza körül végzett kutatásaiban, az egyetemes tudomány számára azok meg sem közelítették volna azt a hatalmas munkát, ami ma is páratlanul áll a tudomány történetében: egy egész ismeretlen világot tárt fel egyetlen ember. Megismertette a világgal a tibeti nyelvet, a tibeti irodalmat és az addig-európai számára megközelíthetetlen buddhizmust. A magyar föld gazdag ajándéka volt ő a világ számára. Van valami végzettség abban, ahogyan a sors újra meg újra megállította Közép-Ázsia határán és visszatérítette Tibetbe, ahol küldetés várt rá: először Bukharából térítette vissza egy háború, másodszor Ladékhól (Ladak) a pénztelenség, és utoljára Dardzsilingben állította meg a halál, hogy azon a földön nyugodjék, ahol nagy feladatát elvégezte, de egyúttal Közép-Ázsia határán, amerre az álmai szálltak.

– Hogyan látták őt a tibetiek, és hogyan él emlékezetükben a kutató tudós felülmúlhatatlan mintaképe?

Érdekes, hogy sokkal világosabban és tisztábban áll előttük alakja és jelentősége, mint értizedeken keresztül előttünk, honfitársai előtt. Ők nem mondják rá, hogy elfecsérelte életét és hiú álmokat követett. Legendás emléke él köztük. A mai tibetiek, akikkel beszéltem róla, nagyapjuktól hallották hírét. Azt mondták róla, hogy nagy bölcs volt. Szkander bégnek, Sándor úrnak hívták, és tudták

róla, hogy messze nyugatról jött hosszú vándorúton Tibetbe, hogy a szent tibeti nyelvet és vallást megtanulja és megismerje. Nagy lámák, mint Szangje Puntzog voltak ebben a mesterei és híre nem alszik el, amíg Zanglában apák fiuknak mesélnek a múltból.

– És mit tart róla a külföld?

Erre legjellemzőbb Tucci olasz professzor minap tartott lelkes előadása Kőrösi Csomáról. Tucci professzor ma a tibetológiának legnagyobb élő tekintélye. Előadásában rámutatott arra, hogy Csoma felülmúlhatatlan mintaképe a kutató tudósnak és tibeti kutatásaival mind a mai napig elengedhetetlen forrásul szolgál a tibetológiának. Ennek a tudománynak ő rakta le alapjait, feltárta lehetőségeit és ma is csak ezen az alapon lehet tovább kutatni és dolgozni. A professzor egyébként Erdélyben is tartott előadásokat Csomáról, így Kolozsvárról is, a napokban. A professzort még Indiából ismerem. Ő volt az, aki utánam bejárta Csoma munkahelyeit és kolostorait.

– Sok újabb adat került napvilágra Csoma életéből?

Számunkra igen. Duka sok részletet homályosan hagyott, azonban Hunter angol nyelvész is megírta Csoma életrajzát és ebben az angolokra kínos részletek is egészen világosak. Kiténik belőlük, hogy nagy honfitársunknak nemcsak az időjárás zordságával, a tibetiek bizalmatlanságával kellett megküzdenie, hanem még azok is, akiknek legközvetlenebb hasznuk volt munkásságából, engedték hanyódni, nyomorogni.

Elbúcsúznak Baktay Ervintől. Megígérjük, hogy elolvassuk most megjelenő Csoma-életrajzát, amit a centenáriumra írt. Megemlítjük neki, hogy úgy halljuk, meg fogják hívni a Székelyföldön, Kolozsvárt, Marosvásárhelyen és másutt tartandó Csoma-ünnepségekre előadónak. Még egy pillantás az ezüst teáskészletre, a tibeti csizmákra, az egész színes, de férfias környezetre, ahol Baktay Ervin él és ahol – úgy érzem – komoly beszélgetésünk alatt annak a régi, száz éve pihenő, villogó szemű, kemény tartású székelynek a lelke járt közöttünk.

II. KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ÉS A MAGYAR EREDETKÉRDÉS

FERENCZI ISTVÁN

DÉLIBÁBOS ÁBRÁND KÉSZTETTE-E KÖRÖSI CSOMA SÁNDORT BELSŐ-ÁZSIÁBA?

A nem egy tekintetben követendő életpálya-mintámul választott, Háromszék csücskeinek egyikéből származott, kiváló tudós hazánkfiaának magányos, csaknem szerzetesi élete -- mondhatom -- eszmélkedésem első pillanataitól magával ragadta képzeletemet. Édesanyám felejthetetlen fölolvásásaival az akkoriban, Benedek Elek népszerűsítő átírásában, a *Cimbora Könyvtár* sorozatban megjelent, írni-olvasni még nem tudó öt éves korú magamnak csak hallomásból fülembbe ragadt nagyszerű tanulság máig se csökkenten folytonos buzdításomra hat, állandó áldozatos tevékenységre ösztönöz, még ha törekvésem, teljesítményem, képességeim számhatón messze el is maradnak a nagy Esménykép mögött...

Az egészen kicsi gyermekkoromban kialakult eszménykép Szüleim állandó, szerető gondoskodása következtében idővel nemcsak nem fakult meg, nem halványult el, de a Róla írt különböző művek, méltatások, értékelések olvastakor még csak erősödött. Mindezek észbe-vételekor azonban, s jóval később is, megütközést keltett bennem a Nagy Magányos messze-messze tájakra vezető, emberfölötti vállalkozását szülő okainak ismételt félremagyarázása, az esetek többségében hibás, helytelen értelmezése, sőt lebecsmérlése. Az effajta vélemények egyike szerint a háromszéki tudós székely "... elvesztegette életét olyan cél követésében, amely nekünk magyaroknak idegen és közömbös..." Másutt meg a következőket olvashatjuk: "... A nagy feladatra alkalmassá tették kiváló tulajdonságai, mégis megvalósításában legyőzhetetlen akadály állt útjában." A feladat maga kivihetetlen volt. Csoma életcélja pusztá álomképnek bizonyult. Azt hitte, hogy az európai magyarok (hungarok) ugyanahhoz a népcsaládhoz tartoznak, mint a mongóliai hungarok, yungarok vagy yugarok. Gyermekes fogadalma arra szólt, hogy felfedezi népe távoli ázsiai rokonait és az egész fajnak (!) közös hazáját: ez maradt érett éveinek alapvető célja, ez volt témája halála előtt lefolyt csaknem utolsó beszélgetésének. Az angol hivatalnok Archibald Campbell, aki feljegyezte betegségán mondott szavait, megállapítja, hogy Csoma röviden összefoglalta:

hogyan vették birtokukba hazáját az ősi hunok, és milyen alapon vezeti őket vissza Közép- és Kelet-Ázsiába. Reményét, hogy hosszú és fáradságos kutatásának elérni célját, a yugarok hazájának felfedezésébe vetette. Arról a gyöngédségről, amellyel dr. Duka Csoma élettörténetét elbeszéli, elmondható, hogy felülmúlja a nők szerelmét, de vele Csoma fő célkitűzésének délibábos jellegét tényleges eredményeinek dicsfényébe burkolja. Ám ebben a vonatkozásban bizonyítékunk, noha, úgy látszik, nem jutott Duka tudomására, megdönthetetlen és hiánytalan. Elég, ha itt Csomának életrajzírójától bizonyára látott egyetlen saját kezűleg írott levelét idézzük: *„... Azért indultam útnak, hogy belölsem saját vágyaimat – írja Teheránból –, és hogy bebizonyítsam szeretetemet fajom iránt. (...) Fel kell kutatom nemzetem eredetét azoknak a tanulmányoknak a fényében, amelyeket Németországban szereztem és nem akarom elkerülni sem az esetleg elem tornyosuló veszélyeket, sem a mérhetetlen távolságokat, amelyeket esetleg meg kell tennem...”*

Noha el akarom kerülni a szükségtelen ismétléseket, átfedéseket, a következőkben kifejtendő nézetem megvilágítására mégis okvetlenül ki kell térnem néhány alábbi részletre.

A serdülő korába lépett Csoma Sándor elemi tanulmányainak Kőrösön elvégezte után 1799-ben került Nagyenyedre, 15 éves korában. 1807-ben fejezte be gimnáziumi tanulmányait. Ezután az akadémiai fokozat bölcsészeti- és hittudományi szakát választotta tudásának további elmélyítése tárgyául. Érdeklődése már korán sajátos és határozott mederbe kezdett terelődni. Kennedy angol századosnak 1825. január 28-i keltezésével, tehát jóval később írt levelében maga fogalmazta meg ekképpen: *“... A tudományok között leginkább a nyelvészetet, a földrajzot és a történelmet kedvelem...”*

Csoma 1815-ben a későbbi szigorlatnak megfelelő szintű vizsgán is túljutott, s legfőbb vágya tudása elmélyítésének valamelyik külföldi egyetemen folytatása volt. Felső fokú tanulmányi évei idejének nagy részét nyelvtudományi ismeretei gyarapítására, bővítésére fordította. A latint és a görögöt már középfokú tanulmányai idején kitűnően elsajátította, nem sokkal később a franciát és a németet is birtokába vette. De közben anyanyelvének s ezzel egyetemben a magyar nép eredetének a kérdése érdekelte leginkább. Herepei Ádám, nagyenyedi tanára új megvilágítású, a kor szintjéhez képest nagyon magas színvonalú magyar történelmi előadásában kifejtette is élénken foglalkoztatták nagy székely hazánkfia gyors fölfogású elméjét. A múlt század elején népünk származásának kellőképpen még megvilágítatlan kérdéseit különben is szíltében-hosszában vitatták. Az ázsiai eredet vagy a törökséggel való rokonság révén egészen természetesnek tűnő ázsiai kapcsolatok az ősi hagyomány erejével éltek a köztudatban és ugyancsak izgatták a gondolkodó emberek képzeletvilágát. Ráadásul a székelység körében akkor is, mind a mai napig is kitörölhetetlenül él a hun származásuk tudata...

Az ottomán birodalom a múlt század elejére hanyatlási időszakába jutott. Egyre

több teret veszített, az oroszok és angolok viszont folyvást növekedett területszerzési “étvágygal” terjeszkedtek Ázsiában. Földünk e legkiterjedtebb szárazulatának újabb meg újabb részei – viszonylag – megközelíthetőbbekké váltak, egyre jobban vonzótták a különböző tudománysszakok kutatóit.

Ennek az újonnan kialakult helyzetnek a természetes következményeként a csiszolt magyar elmék érdeklődése is fokozottabban Ázsia felé fordult. Ez igazán nem meglepő tájékozódásbeli irányváltozás, hiszen a – részben – Árpád-kori krónikáinkból is táplálkozó régi hagyomány értelmében a Közép-Európa földjére hatoló honfoglalók egy része visszatért a keleti őshazába. Ebben pedig szép számmal maradtak az új hazát foglaló fejedelmet nyugatra nem követett magyarok... Baktay Ervin, egyik legjelentékenyebb Kőrösi Csoma-kutató szavaival élve: *“... Ezeket a kérdéseket akkor még szinte teljes homály borította, tényismeretek nem álltak rendelkezésére és a csapongó képzeletnek mi sem állt útjába...”*

A nagyenyedi főiskola múlt század eleji hallgatói bizonyára hallottak vagy talán másolatban hozzá is jutottak egyik Béla királyunk ismeretlen nevű Jegyzőjének (Anonymusnak), valamint Kézai Simon XIII. század végi krónikájában megőrzött hun-magyar hagyományról is szóló szövegéhez. (Ha ez megnevezett korai történeti művekben főljegyzett hagyomány – legalább is részben – valamivel korábbi nyugati írott forrásokból folydogáló tudakos átvétel eredménye is lehet, az megtörténhetett, bár más vélemények szerint: *“Anonymus Gesta-ja 5. Fejezetében olvasható ‘fama volante’ utalás a magyaroknál meglevő hun-hagyományra támaszkodik [...], nem hihető, hogy írott nyugati forrásra vonatkoznék...”* Kézaival kapcsolatban hangoztatott vélemény értelmében pedig a tőle *“... főljegyzett régi magyar hagyományban [...] benne lehetett [...] a hun magyar kapcsolat emléke is. A Hunor névnek így különös fontosságot tulajdonítok a hun hagyomány fenntartásában, mint ahogyan szerintem – Németh Gyula írja – különös fontossága van a hun-magyar kapcsolat kérdésében az Anonymus-féle hagyománynak, melyben Attila neve a legfontosabb...”*

Erre az időre (ti. a múlt század elejére) Julianus testvér XIII. századi utazásainak emlékei is föllevenednek és a hosszú tespedés, közömbösség kora után ismét nemzeti öntudatra ébredező magyar értelmiség (a szó nem mai, de múlt századi értelmezésében!), izgatottan, lelkesedve vett minden keletről érkezett effajta hírt. Csoma és ismerősei is sokszor beszélgethettek ezekről az ügyekről. Kőrösi Csoma Sándor lelkében ekkor ébredezhetett a később elhatározássá érlelődött gondolat: tanulmányai végeztével fölkerekedik s megkeresi nemzete őshazáját. Ha úgy vesszük, eltökéltsége csupán szándékként bimbózott ki, mert Ázsiába jutva - végzete és túlzott köteleltségérzete más természetű föladatak elvégzésére kényszerítette. Akkoriban magyar, különösen erdélyi, egyetemre törekvőnek nem volt könnyű külföldre jutnia. Az erdélyi református főtanácson keresztül 1815 nyarán az erdélyi

Főkörmányszékhez fordult a Göttingenbe vagy Heidelbergbe jutását lehetővé tevő útlevelet megszerezhetéseért. Kennedy századosnak jóval később írt jelentésében előadottai szerint 1815. augusztus 1-től már Göttingenben tartózkodott. 1818 szeptemberéig szállásolt itt, egyetemi tanulmányai pedig 1816. április 16-tól 1818. július végéig folytatódtak. Ám kétségtelenül az első, mintegy háromnegyed évnyi időszakot se töltötte tétlenül. Hiszen ott *“olyan könyvtár állott rendelkezésére, aminőt erdélyi viszonyok között el se tudott volna képzelni”*. Gondolkozásait, az életről vallott fölfogását ismerve, bizonyára idejének minden percét hasznosította: olvasott, tanult, forrásokat és adatokat keresett az őt legjobban érdeklő kérdésekben: a magyarság eredetének tárgyköréhez. Életének későbbi szakaszaiban is mindennél jobban ez az állhatatosság jellemezte: pótolhatatlan veszteségnek érezte a tudományos kutatás eredmény nélkül töltött időt. Ilyenkor valóságos büntudat fogta el...

Borgátai Szabó József, göttingeni pajtása és bizalmasa sok jellemző adattal segítette első életrajzíróját, Duka Tivadart 1884-ben Csomáról szóló művének megírásakor. A tőle eredő közlés értelmében Csoma egyszer kijelentette neki: *“az a vágya, hogy hírnévre, nevezetességre legyen szeri.”*

Csoma Göttingenben mindenekelőtt Eichhorn előadásait hallgatta. Ez a kiváló tudós, keleti nyelvész: *Johann Gottfried Eichhorn* (1752–1827) figyelmeztette kora középkori keleti utazók kéziratának magyar őstörténeti jelentőségére. *“... Régi arab utazók kézírataiban bizonyára sok jelentős adatot találhatna az akkor még Ázsiában élt magyarokra vonatkozólag. Ezek a kútfők ezidőtájt még ismeretlenek voltak az európai s főként a magyar történészeknek.”* Eichhorn ezeken felül görög (bizánci) forrásokban is a magyarok őstörténetéhez fűződő utalásokra bukkant. Theophülaktosz Szimokáttá bizánci történetíró VI. század végi értesítése szerint a türkök az időtájt győzték volt le őket. (Az *ugar* – Csoma főlegjegyzéseiben – jugar népről, tehát – nyilván – az ujugurokról volt szó.)

Csoma egyetemi évei idején másik nevezetes göttingeni kelet-ismerő *Th. Chr. Tychsen* volt. Az ettől közöltekből és előadottakból sokat meríthetett. Nemcsak arabot, hanem törököt és perzsát is tanulhatott, és számos más, kelettudományok körébe illeszkedő ismeretet szerezhetett. Nagy útjára indulása előtt Kőrösi Csoma azt vallotta Újfalvynak, hogy nagyra törő terve érdekében 13 élő és holt nyelvet sajátított el.

További jeles tanára *A. H. Ludwig Heeren* (1760–1842) volt. A történész Heeren földrajzi, jobban mondva a földkerekség népismeretére vonatkozó előadásai átmenetet jelentettek a Csoma kedvenc tárgyai között említett *“földleírás”* felé. (Különös figyelmet érdemelnek a göttingeni Egyetemi Könyvtár tekintélyes, Keletre, Ázsiára stb-re vonatkozó föld- és országleírásai, utazónaplói, kalauzai. Az intézmény a kor színvonalán álló, gazdag térképtárat is magáénak mondhatott: az ázsiai térség országai közül Csoma megtalálhatta India, Irán, Szibéria, Örményország, Tatárország, Turán, Beludzsisztán, Afgánisztán, Törökország stb. “földabroszát”. A

nevezett Egyetemi Könyvtárban azután se szeri, se száma a Kelethez fűződő legkülönbözőbb nyomtatványoknak. Természetesnek tűnik tehát, hogy a Göttingenben olvasott és hallott földrajzi és népismereti tudásanyag csak serkenthette Csomát.

De valószínűleg *Fr. Blumenbach* (1752–1840) – világhírű – személyisége hatott rá leginkább. E kitűnő tudós nagyon járatos volt a földkerekség leíró földrajzában. Kőrösi Csoma biztosan hallgatta előadásait és – föltehetőleg – *“Blumenbachnak az a kijelentése, hogy a magyarok valószínűleg a kínai évkönyvekben sokszor előforduló ujuguroktól származnak, bírta rá hősünket belső-ázsiai utazására...”* Nevezett bőven szolt az ázsiai népek kialakulásáról, történetéről is, közöttük a lelkesen vallott ujugur-magyar rokonságról. A világtörténet, földrajz és népismeret kiváló búváraként egész földgömbünkre kiterjesztett figyelmével, kutatásaival alkotta meg a göttingeni Egyetemi Könyvtár Kézirattárában őrzött, több ezer címet tartalmazó, öt kötetes könyvészeti adattárát. Ebben szárazulatok, azokon belül országok és népek szerint csoportosította a földrajzi műveket és útleírásokat. Ha valamiképpen személyes kapcsolat alakult ki, Csomának bőven volt mit merítenie Blumenbach könyvészeti tárából, hiszen rengeteg Ázsiához kapcsolódó címet tartalmazott. *“... Ha életrajzírói azt írják róla (már ti. Csomáról), hogy Blumenbach egész világra kitekintő szelleme nagyon hatott hallgatóságára és kijelentései ültető gondolatokat-kutatásokat indítottak el, feltehetően Csoma tudományos irányulását is befolyásolták...”*

Mindezekon felül, nagy útjára indulása előtt megszerezte a kor szintjén álló, Belső-Ázsiáról szóló szakirodalmi anyagot: *Rubruk, Plano Carpini, Barhebraeus, d'Herbelot, Colbert, Ábulgázi, J. Deguignes*, a magyar *Szekér Joákim, Johann Eberhardt Fischer, Klaproth* és mások értekezéseit is alaposan áttanulmányozta.

Bakay Kornél: Őstörténetünk régészeti forrásai. I. Egyetemi tankönyv. Miskolci Bölcsész Egyesület 1997. 116. 1. 111. képe után

Útjának szándékát több ízben is megfogalmazta, legvilágosabban talán a nagyenyedi református kollégium tanárainak 1821. március 1-jén írott levelében: „... Kedves Hazámfiak! Nemzetünk eredetének és régibb történetének felkeresésére és kifejtése végett [...] indulok [...] Eleink legrégibb Hazájába, Nagy- és Kisbukáriába (Nyugat- és Kelet-Turkesztánba, sz. m.), de ha én, Isten őrizzen, olyan szerentsés nem lehetnék, hogy ezen utamat végre hajtsam, ime ezennel meghagyom, hogy aki ezen tüzben én utánnam megindul [...] egyenest az említett országokba menjen, és onnan kezdje további vizsgálódásait...” 1832. április 30-án pedig e szavak olvashatók báró Neumann Fülöpnek latinul írott levelében: „... chinai Tatárországnak (értsd Kelet-Turkesztánnak, sz. m.) beljebb eső részei azok a helyek, a hol a magyar nemzet bölcséjét keresnünk kell. [...] Ázsiai utazásom tüzje: fölkeresni a magyarok legelső szálláshelyeit, összegyűjteni viselt dolgainak történeti emlékeit és megfigyelni a többi keleti nyelv és anyanyelvünk közötti hasonlóságokat...”

Csoma indiai vagy méginkább tibeti tartózkodása idején bővebben értesülhetett a kínai Kán-szu tartományban *jü ku* (jugar) néven a mai napig fennmaradt (sárga) ujugurokról és őket szerette volna fölkeresni. A Nagy Magányos annyira jelentősnek tartotta ezt a népcsoportot, hogy Campbellnek, az angol kormány indiai szóvivőjének Drajeelingben még halála előtti napokban is erről beszélt. „Hosszú és fáradsalmas kutatásainak végső célját illetően -- számol be erről Campbell -- minden reménye abban tömörül, ha a jugarok országát fölkeresi...” Híres török nyelvészünk: Németh Gyula -- a kérdés lényegét, sajnos, félreértve -- jegyezte meg később a Magyar Tudományos Akadémia 1934. március 26-án tartott fölolvasó ülésén: „...Ha eljut az ujugurok földjére, akkor se találta volna meg a magyarok őshazáját, de kétségtelenül nagy szolgálatot tett volna a tudománynak...” (Bernard le Calloc'h kutatásaiból kiderülön Csoma különben sohase juthatott volna kínai területre, mert az ottani hatóságok angol ügynököknek tekintették, és nem engedték volna be a Mennyei Birodalomba.) Kőrösi Csoma Sándor törekvése és hatása azonban mégis annyira hatott a magyar Belső-Ázsia-kutatásra és kutatóira, hogy az utána következők valamiképpen az ő szándékát és végakarátát megvalósítandó szánták el magukat a Kelet-Turkesztánba vezető útra.

Láttuk: Csoma éppen az ujugurokat és leszármazottaikat akarta volt fölkeresni, mert ott remélt nyomára akadni a magyarok őseinek. Keletre utazta előtt és utaztában nem egyszer hangoztatta Közép-Ázsiába jutási szándékát. Még a tudós közhiedelemmel szemben semmi esetre se volt előre eltökélt törekvése a „világ tetejére” (= Tibetbe) jutni és az ősmagyar kapcsolatok kutatásában mindig Kelet-Turkesztánra, Nyugat-Mongolországra vagy a Szibériával határos tájakra gondolt, nem pedig a tibeti világ lámá-gompáira...

Mindezek szükséges említése mellett más mozzanatra is figyelmeznünk kell.

Bárki más székely atyjafiához hasonlóan, Csoma még gyermekkorában hallhatott a hun-székely leszármazásról, ismerte a népi hagyomány mondai elemeit. Eszerint a székelyek nemcsak a hunok leszármazottai, de a hunok a magyarok ősei is. „*Hunivive Hungari*” hangoztatta Thuróczi János XV. századi krónikás: a hunok és a magyarok azonosak, Attila a magyarok királya. Ez a fölfogás uralkodott a következő évszázadokban is a magyarság egyetemes történetéről készült művekben. De ez a szemlélet uralkodott az egész magyar szellemi életben, számos szépirodalmi alkotásban, sőt egykorú politikai jellegű iratban is. Hunyadi Mátyás udvarában valósággal új ágat hajtott Attila tisztelete. A következő századokban Zrínyi mintaképül állítja olvasói elé Attilát, „a magyarok első uralkodóját”, Berzsényi Dániel pedig így sóhajtott föl: „oh, más magyar kard mennyköve villogott Attila véres harcai közt.”

Még ha meglehetősen szép számú későbbi (de nem mindenik!) kutató szerint a magyarságnak semmi köze se lenne a hunokhoz és a hun-magyar rokonság tudós, sőt tudatos kitalálás lenne, Eurázsia-utazó székely hazánkfia ifjúságának, fölkészülése idején effajta ellenvetések még nem igen hangoztak el. A hunok régi történetére nehezedő köd századok hosszas gomolygása után oszlani kezdett. A legendák ortyogó világa lecsöndesedett, s helyette eddig sejtetni se sejtett történeti források fölfedezése lökte az érdeklődés körébe a hunok eredetének a kérdését. A XVIII. század derekán a nyugati tudós kutatók kis csoportja az addig fölfedezetlen, majd sokáig nem is értett, óriási terjedelmű kínai történeti irodalom minél alaposabb megismerésének áldozta érdeklődésének egy részét. Többek között *J. Deguignes* francia kína-kutató öt kötetes nagy műben [(*Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols, et des autres Tartares occidentaux, avant et depuis J. Chr. jusqu'à présent.* Paris 1756–1758.) Nemsokára megjelent német fordításban is C. J. Dannert fáradozásaként (Greifswald 1770–1771); mellesleg szólva, Deguignes németre fordított cikket írt az *Ungarisches Magazin* II. 1786. évfolyamába: *Untersuchungen über einige barbarische Völker, die das römische Reich beunruhiget (!), und sich in Deutschland, untern der Galliern, und andern nördlichen Provinzen des römischen Reiches niedergelassen haben* címmel(!)] főbb vonásokban ismertette az akkor hozzáférhető, úgy-amennyire ismert, csodálatosan gazdag régi kínai történeti irodalomban Közép- és Belső-Ázsia különböző állattenyésztő népei múltjának és életének alakulásáról talált adatok sokaságát. Deguignes azonban nem szorítkozott a Mennyei Birodalom történetírói szinte kínosan szabatos adatainak egyszerű közlésére, hanem mindjárt kapcsolatot keresett bizonyos, időszámításunk előtti, körüli és kora középkori ázsiai és kelet-európai nagy legeltető népek között. Fölfogása szerint a földségünkön oly számottevő „egyetemes” történeti szerephez hosszabb vagy rövidebb ideig jutott „barbárok” nem a semmiből nőttek nagygyá, hanem már jóval előbbi évszázadokban tanúságot tettek államalkotó, szervezési és harci képességeikről: időről-időre alakult, változott

nevük különböző időszakokban már Ázsiában messze környéken elhíresült. Itt, azonosképpen örökösen hadilábon állottak a Mennyei Birodalommal, akárcsak később nyugaton a Keletrómai- majd később a Bizánci Birodalommal. Legtöbbször súlyos hadviselési-, politikai kudarok, természeti csapások kényszerítették e nagy ázsiai népeket régi hazájuk elhagyására s nyugatabbra költözködésükre.

Ezeknek, a velejükben helyes összefüggéseknél a fölismerése készítette Deguignes-t bizonyos ázsiai meg európai lovasnépek többé-kevésbé elfogadott azonosítására. Egyik leglényegesebb s mindmáig többé-kevésbé elfogadott megalapítása közé tartozik a Kínától északra, a mai Mongolországban, különösen az i. e. III. évszázadtól szerfölötti jelentőségre emelkedett, kínai átírásban *hiung-nu* nevű törzs (szövetségnek) a keleti lovasnépek korai rohamát megindított európai hunokkal való azonosítása.

Alig jelent meg Deguignes műve, *Pray György* máris terjedelmes könyvben ismertette, a francia kutató minden megállapítását fenntartástalanul magáévá tette. *Szekér Joákim, Hegyi József, Horváth Péter* személyében több, jelentéktelen követője is támadt. Közléseiknek egyike-másika – nyilván – könnyen eljuthatott a Bethlen-kollégium könyvtárába, s a történelmet kedvelő, azért éppen lelkesedő felsős diákok körében bizonyára élénk eszmecserékre, heves vitákra adhatott alkalmat. Ámde nem csupán az "elszállta szavú" vitákról nem értesülhetünk, de még a könyvtár mai állagából se következtethetünk semmi bizonyosra, hiszen annak nagy része megsemmisült az 1849. évi emlékezetes szomorú események: a Nagyenyed magyar lakosságát leöldösött román lázadó csapatok támadása következtében. Hogy a nyugatról Erdélybe került könyvek tekintetében itt hangoztatott megjegyzésem nem tartozik a képzelet világába, annak – többek között – ékes bizonyítékát tapasztalhatni a Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár esetében. (Ez az ottani Református Kollégium könyvtárának utóda.) az ott őrzött, sokszor még Nyugat-Európában is gyéren látható egyes könyvkülönlegességek hirdetik valamikor külföldet járt hazánkfiainak könyvvásárló szomjúságát s egyúttal közművelődést serkenető adományozási készségét!

Néhány mondat terjedelméig azonban hasznos visszatérnünk az ázsiai *hiung-nu*-król is beszámoló kínai irodalmi forrásokig.

Eltekintve az ún. "klasszikus", kong-fu-cze-i és más, jelentéktelenebb szövegek néhány részletéről, a következő, nevezetesebb történeti műveket kell nagyon röviden felsorolnom: *Si-ki*, szerzője *Sze-má T'án* (+i. e. 110-ben) és fia: *Sze-má C'ien* (+i. e. 86-ban, esetleg 76-ban). A mű törzsszövegén kívül a *hiung-nu*-król szóló részeket még külön (a 110. fejezetben) is tárgyalják. Mivel a *Si-ki* a kínai történelem legrégebb, legterjedelmesebb s ráadásul egyik legvalóságosabb, legértékesebb forrása, maguk a kínai kutatók is sokat foglalkoztak szövegmagyarázatával, bírálatával. A *Si-kin* kívül ázsiai hun történet másik legjelentékenyebb forrása a Korábbi-Hán

uralkodóház történetét tárgyaló *C'ien Hán-su*. Szerzője *Pán-Ku* (+i. e. 92-ben); halála után leánytestvére *Pán Csáo* (nem tévesztendő össze *Pán Cs'áo* tábornokkal!) folytatta, illetve zárta le a Mennyei Birodalom urának utasítására. A *C'ien Hán-su* csak *hiung-nu*-kkal foglalkozó fejezete a 94. Időrendben legtermészetesebb lenne az ezek után keletkezett *Hou Hán-su*-ra hivatkozni. Ez a mű – sajnos – jóval a szóban forgó uralkodóház bukása után íródott, az i. sz. V. század első felében (szerzője *Fán Je*, +445-ben), a 117. fejezete értekezik a *hiung-nu*-król. Éppen ezért a következő időszakasznak: a *Szán kou-csi*-nek a története sokkal jelentősebb (nem ajánlatos összetéveszteni az azonos című, kései eredetű, nagyon olvasott regénnyel!). Szerzője, *Cs'en Sou* közvetlenül a *Szán kuo* időszak lehanyatlásakor (az i. sz. IV. század legvégén) írta, illetőleg állította össze. A *Szán kuo-csi* különösen jelentős, mert a szerző az "északi barbárokról" szóló rész adatainak a kiegészítésére elveszett művet: a híres *Wei-lo* megfelelő szakaszait iktatta szövegébe, viszont e nevezetes történeti könyv i. sz. 235–265 között keletkezett. (A fölöttem értékes fenti kínai források sok részletét már aránylag nagyon korán a nyugat-európai nyelvek egyikére vagy másikára átültették. Így a *Si-ki hiung-nu*-król beszámoló 123. fejezetének franciára fordítására Brosset vállalkozott, szövege meg is jelent a *Nouveau Journal Asiatique* 1828. évi folyamában!)

Mindent összegezve tehát Kőrösi Csoma Sándor – hozzá nem illő, de ma divatos szóval élve – nem "légüres térben tapogatódzott", nem valószerűtlen, költött eszmei alaptól fakadt rajongástól, nem sivár álmodozástól ösztökélve vágott elképzelhetetlen fáradságot, halmozott nélkülözéseket, szerzetesi lemondást követelő, végláthatatlan útjának, de a szűkebb szülőhazájában is eleven élő s ható néphagyomány, valamint a múlt század elején született legújabb tudományos eredmények birtokában, hihetetlen önuralommal, bátorsággal, az ismeretlentől vissza nem rettenve lépett haza soha nem kanyarodó ösvényére...

Mint életrajzírói emlegetik: még 1819 februárjában közölte egykori tanárával, utóbb bizalmasával, a nála csak három évvel idősebb Hegedűs Sámuellel útnak indulási elhatározását Keletre. Akkor még nem tudhatta bizonyosan: voltaképpen merre irányítja majd lépteit. Kezdeti elképzelése értelmében Oroszországon keresztül haladt volna keletnek. Számításának megfelelően karavánokhoz szegődött volna, ezekkel szeretett volna a szibériai Irkuckig jutni, majd innen tovább, a Mennyei Birodalom akkori északi határvidékére. Ebbeli szándéka bizonyítása szerint *kétségtelenül Földünk legkiterjedtebb szárazulata legbelső tájai: Mongolország, szabatosabban az ujgurok lakta terület, illetve Dzungária felé igyekezett*. Végül azonban mégsem erre indult.

A lelke kényszerítő hatására útra készülődött Nagy Magányost tehát nem csábította sem a békés, jó megélhetést biztosító tanári élet, se Hegedűs óvó, aggódó szavai nem tántorították el a keményen maga elé tűzött feladat megvalósításának kísér-

letéről. Eleve számolt az ezzel járó ismeretlen veszélyekkel, ha tisztában nem is lehetett velük, fogalma se lehetett róluk. Mindez nem ingatta meg a későbbi Szkánder bégét. Székely volt, őseitől nem örökölt gyávaságot, elképzelhetetlen nehézségek, várható viszontagságok se riasztották. Már gyermekkorában megszokta a hosszas gyaloglásokat, az izzadságnövelő, tűző nyári napsütést csakúgy, mint a Háromszéki-medence Nemere okozta, csikorgó téli fagyát, no meg a fagyasztón sűrűlő Nemerét magát... Életmódja, jelleme, gondolkozása, tudásához kötődő, magasra törő tervei mindenre elszánt, kemény elhatározású férfivá gyúrták. S ne feledjük: a Göttingenből Erdélybe tért Csoma nem volt már szalmaláng-tűző, dőre ábrándokat kergető, kalandra vágyó ifjú. Harmincnyé év telt el már életéből. Ebben az életszakaszban már korántsem ifjonti, félig-meddig gyermekes képzelgések, nem is az unalom elkergetése fűtik az embert, hanem már világosan látja tennivalóit (már az egyáltalán látó, márpedig Csoma az volt!), életének nagy feladatait...

1819 november utolsó napjaiban lépte át Erdély határát Vöröstoronynál. Életét nagy elhatározására tette föl és ment, ment fáradhatatlanul, bámulatos kitartással, mindig csak előre. A vállalt magasztos feladat, a magára kényszerített kötelességérzet vitte. *„...Mert ez szólította akkor is, amikor másfelé lért és nem folytatta útját az eredeti cél, Közép-Ázsia irányába. Nem volt ez „félreterelődés”, nem is sajnálatos véletlen vezette Tibetbe, hanem színtén vállalt feladatot, s ennek teljesítését Kőrösi Csoma Sándor, a tudomány székely világjárója becsületbeli kötelességének érezte...”*

1821-ben Bokhárában Csoma ismét kénytelen volt megváltoztatni útirányát. Egyrészt az uralkodó emír kegyetlen tiltó intézkedéseinek a hatására, másrészt erős orosz seregek közeledésének vakhírére lemondtak a Kelet-Turkesztánba indulni kész karaván útjáról, márpedig „Szkánder bég” éppen arrafelé: Belső-Ázsiába, sőt Mongolföldre, a Mennyei Birodalom határvidékére szeretett volna eljutni, az uigurok történetét és népét szándékozva kutatni. De azokra a tájakra esett a messzi évszázadokkal korábbi hiung-nu birodalom törzsterülete is, hiszen századunkban az Észak-Mongolországban fekvő *Noín-ula*-ban fedeztek föl és ásatták meg gazdag hiung-nu fejedelmi sírhalmokat. (Ld. Kiszely István: A magyar őstörténet kulcsa: a belső-ázsiai hunok. A magyarság őstörténete. (Mit adott a magyarság a világnak?) Püski kiadó Bp. 1996.I.k. 81–175., Bakay Kornél: Őstörténetünk régészeti forrásai. I. Az ázsiai hunok.(!) és Kína. Miskolci Bölcsész Egyesület kiad. Nyíregyháza 1997. 135–148.)

Rövid lahorei (ma Pakisztánban) tartózkodásakor tájékozódhatott továbbjutási lehetőségeiről. Kelet-Turkesztánból hindu földre érkezett turki kereskedőktől megbízhatón értesülhetett. Őseik évszázadok óta rótták a hosszú és nyugatiaknak elképzelhetetlenül nehéz ösvényeket a Táklá-Mákán sivatag nyugati szélén fekvő Járkend városából a kietlen Kárakórá-m hegységen meg Nyugat – vagy Kis-Tibeten – Ládák-hon keresztül Kásmírba, a „boldog völgy országába”, Dzsámmuba, sőt Pandzsábbá is. A

nyaranta is hózivataros, vad vidékeken sűrűn portyázó útonállókat okozta veszedelmek mellett a természeti akadályok se voltak csöppet se csekélyek, hiszen (az akkori) Indiából át kellett kelni a Himalája (!) első, délnyugati vonulatán Kásmírba, aztán az ún. Nagyhimálája (!) fő oromsorán Ládák-h-ba, az utóbbi székhelyén: Leh-en túl meg kellett birkózni a Ládák-h-i hegységgel, majd a Kárakórá-m-hegységigátján át hosszú, rendkívül nehéz és bizonytalan ösvényeken juthatott el bárki Kelet-Turkesztánba (azaz a mai Kínai Népköztársaság Hszin-kiáng – Ujgur Autonóm Tartományába). A Nagy Magányos csakis ezt a lehetőséget választhatta, hiszen Bokhárában ezért volt kénytelen délkeletnek – Afgánisztánnak – fordulni, mert a rövidebb úton nem haladhatott tovább...

A „Szkánder bég” tervezte út tehát fölöttébb küzdelmesnek ígérkezett, és még tibeti fogalmak szerint is rendkívüli nehézségnek mutatkozott. A Leh és Járkend több száz km-es távolság kétszeresénél is több a Szrinágár-Leh távolságnak. Lehből Mongolföldre pedig két útvonalon jutni, a Kárakórá-m-dárjáig egészen szabatosan csak egyen: az út ott ágazik szét. A Kárakórá-m-dárjáig, helyesebben ennek két forrásfolyójáig: a Toghrá-szu meg a Tegürmen-szu közéig legkevesebb 590-600 km a távolság. A merészségre vállalkozó innen azután vagy észak-északnyugatnak indul tovább Kárgháliknak és Járkendnek, vagy északkeletnek tart: Khotán felé. Járkend is, Khotán is az óriási Táklá-Mákán-sivatag déli szegélyén fekszik, oázis-szerű település. A Mongolföldre tovább igyekezni akarónak mindenképpen meg kellett kerülnie a terjedelmes, félelmetes sivatagot. (Azon csak nagyon keveseknek: pl. Sven Hedinnek sikerült jól felszerelt karavánnal keresztül vergődni!) A Járkenden átvívó útvonal aránylag könnyebben járható, kevésbé homoksivatagos tájakon át vezet. Főbb állomásai: Kásgár, Mára-l-bási, Ákszu, Kucsá, Korlá, Kára-seho, Turfán és Ürümcsi (Urumcsi). Utóbbi már Dzungáriában van. A nagy útra vállalkozó hazánkfa ezen a tájon, a már részben mongol népességű vidéken, annak valamelyik zugában remélte fölfedezni a jugar népet. Lebben az előtte álló út riasztó nehézségeiről hallottak, de főként nagyon lepadt anyagi lehetőségei miatt Csoma itteni, eredeti tervét gyökeresen megváltoztató elhatározásra jutott. Már említett, Kennedy századosnak címzett jelentésében, szokott szűkszávúságával erről csupán a következőket írta: *„meggyőződtem afelől, hogy a Járkendbe vezető út nagyon nehéz, költséges és veszélyes keresztényre nézve. Huszonöt napi ott-tartózkodás után elhatároztam: visszatérek Lahoreba...”*

Érdeklődött, kérdezősködött hát Lebben. Kerek huszonöt napot időzött ott, azaz nem éppen könnyen volt hajlandó belátni a Mongolföldre vezető sziklás, kietlen ösvény előtte eltorlaszolódását. Naponta beszélt, tárgyalt a karavánszerájbeli utazó kereskedőkkel, a bazároknak ödöngő idegenekkel meg városiakkal, kivel perzsául, kivel urdu nyelven, kivel valamilyen török nyelvjárában, ahogy lehetett. Mennyi megtépett reménység, mennyi keserű lemondás, milyen megvert, tehetetlenségi érzés bújhatott meg e jelentés néhány, alig árulkodó, fakó szava mögött...

A Nagy Magányos elvégre kénytelen volt számot vetni reménytelenné vált helyzetével. Egyszerűen lehetetlenné vált továbbmennie. Arrafelé, az áhított irányban semmiképpen nem folytathatta útját. Idáig tudott elvergődni, mert meggyőződése szerint ezen az úton juthatott volna Kelet-Turkesztánba. Két évet és hét hónapot áldozott a már eddig is hajmeresztő útra. Mindezidáig – a közönséges embertől bizonyára elviselhetetlen fáradsalmak ellenére – soha nem csüggedt, újra meg újra nekivágott a messzeségbe vezető, ismeretlen ösvényeknek. Most egészen magára maradt, szinte kétségbeesítő egyedülletben, támasz, segítség és a reménység legcsekélyebb sugara nélkül. De székely léte, konok akarással, eltökéltséggel nem roskadt össze a torlódt csapások súlya alatt, ám – legalábbis pillanatnyilag – be kellett látnia kísérletének hiábavalóságát... Döntenie kellett, mert a télen és tehetetlen bizonytalanság a legkínzóbb, leggyilkosabb ellensége még az oly erős léleknek is... Elhatározta: visszatér Lahoreba. Visszatértében William Moorcroft utazóval, brit kormány megbízottal "futott össze". Ez a találkozás, az angol tisztviselővel való hosszas tárgyalás Csoma életét egészen más irányba: a tibeti nyelv meg az északi (Hinájána-) buddhizmus angol állami érdekeknek megfelelő tanulmányozására terelte.

Csoma, miután nyugat-tibeti, hosszú évek fáradhatatlan, áldozatos, szinte szerzetesi kutató tevékenységével kivívta a tudományos világ általános elismerését és nagy művét az egyetemes tudományosság elé tárta, mégse döntött a régebben kényszerűen félbeszakadt közép-ázsiai út mellett. Noha eredeti tervét nem adta föl, valószínűleg bizonyos, Nagy Tibetből, sőt éppen Lhasszából közvetve hozzájutott értesülések birtokában 1835-ben nem tartotta időszerűnek, pedig nagy tudású láma tanítójától: *Szángje Puntzsong*tól vett értesülése szerint Lhasszában, a Dalai Láma udvarában, a *Potál*ában rendkívül értékes régi vallási és történeti műveket őriztek. Számítása szerint ezekben útbaigazítást találhatott volna a mongolok, az uigurok és esetleg a hunok régi történetére. Egyelőre azonban nem indult északi útjára. Ennek okát mindezidáig nem sikerült megvilágítani. Nem lehetetlen, hogy éppen a "tilos városban" (azaz Lhasszában) székelő kormányzat hívta föl az angol ügynökgyanús Csomát (ezúttal már a *Csilengi Dászát*) a Tibetbe hatolás mindenképpen megakadályozására. Ez csupán föltevés, de a Nagy Magányos akkori életszakaszának több jelensége utal ilyesmire. A Csilengi Dászát valamiképpen talán *Szángje Puntzsong* föltehető levelezéséből vagy más forrásból értesülhetett, hogy Nagy-Tibetbe való bejutás-kísérlettel, a "tilos városba" indulással valóban "életét kockáztatná". De ugyancsak ez a nagyon képzett láma közölhette vele 1842-ben a beutazási engedély kegyének adományozását. Ám az is könnyen megtörténhetett: maguk az angolok tagadták meg Csoma Nagy-Tibetbe hatolásához szükséges engedélyt. Némely körülmény viszont mintha erre látszanék utalni...

1842 elején a *Csilengi Dászát* – környezetére nézve váratlan elhatározással – ismét útnak indulása mellett döntött. Messzi tájakra tervezett újonnan útrakereséskor

már ötvennyolcadik évében járt. Egykor fekete haja őszbe vegyült, valamikor erős, edzett, fáradságot, nélkülözést könnyen bíró szervezete az egészségtelen kalkuttai, meleg égővi éghajlat hatásai következtében nagyon legyengült. Ám lelkében, alapjában véve nem változott. Még akkor is a Nagyenyedről útrakereséskor benne lakozott lelkesültség, elszánt erő, akarat hajtotta. Mint említettem: vágya, óhajta kezdettől az volt, csak véghez vitele késett. *Szángje Puntzsong* és más tudós lámák révén tudomása volt a lhasszái könyvtárakban őrzött régi tibeti és kínai művekről. Ezekben adatokat remélt találni az uigurokra, mongolokra, sőt az ázsiai hunokra nézve is. Föltehető elképzelése értelmében, amennyiben sikerül bejutnia a "tilos városba" és tibeti nyelvtudása, továbbá az északi-buddhizmus alapos ismerete révén tanulmányozhatja a könyvtárak anyagát, fölkeres minden lehető adatot és csak azután megy tovább, most már kezdeti terve értelmében Mongolország vagy a Mennyei Birodalom északnyugati határvidéke felé. Szándékában állott még tíz évet fordítani ázsiai kutatásokra, azután megtérni régen látott hazájába.

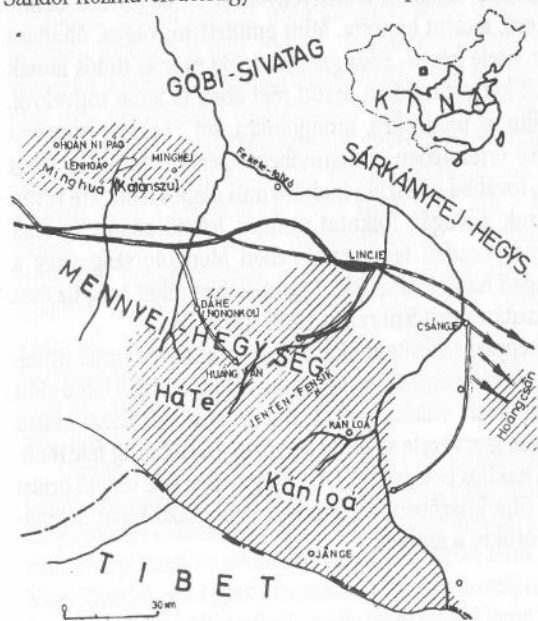
A végső feladatát mindenképpen teljesíteni akaró Nagy Magányos ismét útnak eredt hát, ám eltökélt terveit a végzet megint csak áthúzta. A Himalája déli lábai előtt elterülő, igazi indiai *dzsángál Terái* vidéken áthaladtában erős váltózálat okozó kórral fertőződött. Még oly szívós szervezete se tudta legyőzni: Dárdzsiling felé mentében már véreben hordozta a halálos betegséget. Ott a Nagy-Tibet felé vezető óriási hegységát, tehát úgyszólván útja küszöbén, a Himalája sziporkázó havú, legmagasabb csúcsai alatt hunyta le örökre a szemét.

*

Térszűke miatt ugyan egészen elnagyoltan, de a fentebbiekben igyekeztem körvonalazni Körösi Csoma Sándornak a magyarok őshazája fölkeresésére irányuló, szinte hihetetlennek tűnő, többé-kevésbé meddőségre kárhoztatott nemes küzdelmét. Szándékát már kortársainak egyike-másika, de a legtöbb későbbi nyelvész és történész is elhibáztak tartotta és sokan annak ítélik ma is. E tiszteletre méltó, de a Nagy Magányost többé-kevésbé jóindulatúan elmarasztaló bírálók azonban rendszerint megelégedeznek néhány jelentős körülménnyel.

1. Csoma a jugar–magyar, valamint hun–magyar azonosság föltevésében óhajtott a szélesebben értelmezett Mongolföld legnyugatibb részébe: Dzungáriába vagy Dzsungáriába hatolni. Csak e névhasznosításra alapozva tévedhetett, de – bizonyos értelemben – ösztönös megérzéssel, sőt lángeszű megsejtéssel helyes nyomon járt. A legkorábbi ismert *hiung-nu* (= ázsiai hun) őshaza valóban Mongolország területén volt. *Noin-ulá*-ban időszámításunk kezdete körüli, kínai gyártmányú mellékletekkel jól keltezhető, gazdag mellékletű sírhalmokat tártak föl. (Rugyenko, Sz. I.: *Szibírszékájá kollekciájá Petrá* I. Arheologija SSSR. D3-9. Moskva 1962. 22; Bakay Kornél: *Östörténetünk régészeti forrásai*. I. Miskolci Bölcsész Egyesület 1997. 140–

141. Ld. még Bárdi László: *Kőrösi Csoma Sándor tervezett, de el nem ért úti céljainál. (Tapasztalatok Tibet, Külső- és Belső-Mongólia, valamint Jugurföld területéről).* Kőrösi Csoma Sándor és tudományos műhelyeink. Szerk. Gazda József. A Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület kiadása Sepsiszentgyörgy, 1999. 204–219.

A jugarok (jogurok vagy sárá-yükük) szállásterülete a kínai Kánszu-tartományban. Kiszely István: *A magyarok őstörténete I. k. Püski kiadó, Bp. 1996 93. 1. után*

4. A lovas-állattenyésztő törökség népneveinek jól ismeretes egyik sajátossága. Alapjában véve nem nyelvi, fajtabeli vagy néprajzi, hanem egyszerűen társadalmi-szervezeti egységeket jelölnek. A többé-kevésbé ismert török birodalmak keletkezéséről és gyarapodásáról szóló ismereteink világosan bizonyítják ezt a tényt, általában erre utal a török népnevek természete. "Erő" (In: Türk) vagy "Hóvihar" nevű törzsszövetségi szervezet kötelékébe bármiféle nép tartozhatott, akár önként csatlakozott, akár erőszakkal vagy éppen fegyverrel csatolták az illető nevet viselt hatalmi egységhez. Ekként eredetileg jelentéktelen törzs vagy nép neve nagy hódítások következtében kiterjedhetett az új politikai egységbe tömörült összes népességre. I.e.176-ban a hunok fejedelme a következőket írta a kínai uralkodónak: "...Az Ég áldása, tisztjeim és embereim harciassága, kitűnő lovaim ereje következtében vezérem kiirtotta a goat-si

népet, ott mindenkit lefejezett, leölt és meghódított. Azután meghódította Lolan-t, O-sun-t és Ho-k'ut-ot(In: a bolgár-törökök őseit!), 26 mellette levő birodalommal, ezáltal mindezeket hunokká tettük..." A hun hódítás következtében tehát – értelemszerűen – ezekre áterjedt a hun név, tekintet nélkül nyelvükre vagy egyéb, őket hunoktól elkülönítő sajátosságaira. *Bilgä khágán* (Képes Gézától gyönyörűen átültetett) sírfeliratából is világosan kitűnik: a hódító nép nevének elterjedése szinte "hivatalosan" következett a hódításból. Ebből a sajátos, meglehetősen szövevényes helyzetből lesűrhetően még ma is föltöbb nehéző többé-kevésbé hasonló fejlettségi szintű, nyelvű, anyagi és szellemi műveltségű törzseket, népréseket különválasztani a tarka kavardásban, hát még a Csilingi Dászá idejében!

5. Akár tetszik, akár nem, az ehhez fűződő kutatások mai állapota szerint az ősi magyar törzsek számtalan szállal kapcsolódtak a török népek fennebb említett egyik nagy csoportjához: az onogur–bolgárokhöz (hiszen a környező indoeurópai népek nyelvében elterjedt, sőt általánosodott, magyart jelölő név: ungur, Ungarn, Hongrois, Hungarian, ungherese, weger stb.) név is ebből származik, több-kevesebb változtatással!

6. Nemcsak a hunok, de a nyugatabbra szállásolt bolgár-törökök is szerepelnek kínai történeti forrásokban. Már az i.e. századokban említenek *O-k'ut* vagy *Ho-k'ut* népnevet. De Groot az *ujgur* névvel azonosította ezt a népnevet. Németh Gyula szerint azonban az azonosítás elfogadhatatlan, miután az ujgurok – minden valószínűség szerint – csak később kerültek a történelmi jellegű források fényébe. A kínai kútfők helyrögzítéséből ítélhetően ez a nép a tágabban értelmezett Mongolország nyugati részein tartózkodhatott, de Groot fölfogása értelmében Kobdo, a Tárbágátáj, valamint a későbbi Szemipálátýinszk vidékén.

7. Németh Gyula föltevése szerint a tibeti nyelvvel való foglalkozás nem teljesen haszontalan a magyar őstörténetet illetőleg, mert néhány kutató a Csomától a magyarok eleinek vélt ujgurokat a tibetiek rokonainak tekintette.

8. A magyar(székel) rovásírás gyökerei korántsem a finnugor népekhez, de a kázháztáni (tehát közép-ázsiai Tálász-völgy, a Jenyiszej felső folyása menti területek türk rovásírásos emlékeihez, sőt a mongolföldi *Orkun* melléki feliratok betűalakjaival rokoníthatók! (Legújabbban Ferenczi Gézának sikerült két újabb, ráadásul nem rótt, de tintával-tollal írott *kései* magyar rovásírásos szövegben följegyzett betű-alakról kimutatnia azoknak bizonyos közép-ázsiai türk jelekkel való kétségtelen azonosságát!)

9. Bartók Béla, de főként Kodály Zoltán nagyszerű fölismerésétől kezdve a népzene-történészek nem gyengülő, sőt folyvást erősödő véleménye értelmében a magyar zenei anyanyelv máig megőrződött, föltámadó, legősibb elemei Belső-Ázsia ősi népességeinek zenéjéhez, sőt, általában a kelet-ázsiai, főként kínai zenekincshez

fűződnek szétéphetetlenül erős szálakkal. (Vö. Szabolcsi Bence: A magyar zene története hanglemezen.)

Mindezt (az innen kimaradtakat is) összegezve a magyar őstörténet gyökérzetének egyes részei, immár kétségbevonhatatlanul, Belső-Ázsia felé vezetnek. A tibeti könyvtárak európai kutatóinak teljességgel ismeretlen, óriási anyaga pedig, a nemrégiben ismét "fölfedezett" *Túrih-i-Üngürüsz* című, eddig kézbe se vett, becses történeti műhöz hasonlóan, még számos, nagyon értékes meglepetést tartogathatnak a magyar nép török összetevőinek korai történetét illetően.... Végezetül még csak annyit: a finnugorok gyakran nagyon egyoldalúságra hajló, csont-toronyba zárkózó nézeteivel szemben Kőrösi Csoma Sándornak, igenis, volt mit keresnie Belső-Ázsiában, még ha eredetileg magára vállalt feladatát nem is sikerült teljesítenie!

*

A történeti hűség rögzítéséért a következőket jegyzem meg: írásomnak ez az első része 1984 telére készült el. Következő év elején a Korunk folyóirat szerkesztőségébe adtam közlésre. A cenzúra a közlését megtiltotta. Közlésre most, a Kőrösi Csoma Sándor emléke tiszteletére rendezett ünnepség anyagait tartalmazó kötet megjelenésekor nyílt alkalom. A körülmények kedvező alakulásának hála, magam is kiegészíthetem korábbi mondanivalóimat. Így újabb, nyomósabb érvek csokrával erősíthetem a Nagy Magányos eredeti szándéka, törekvése helyes voltát. Azelőtt azonban következtek a kezdetben mellékelt könyvészet.

Irodalom

1. Baktay Ervin: *Háromszéktől a Himalájáig. Kőrösi Csoma Sándor életútja*. Bp. 1942. (Sajnos csak az első kiadáshoz juthattam.)
2. Hajdú P.-Kristó Gy.-Róna-Tas A.: *Bevezetés a magyar őstörténet forrásaiba*. II, 2. k. Bp. 1976.
3. Ligeti Lajos: *Sárga istenek, sárga emberek*. Bp. é.n.
4. Kőrösi Csoma Sándor: *Buddha élete és tanításai*. Fordította, az előszót írta és jegyzetekkel ellátta Bodor András. Bukarest 1972.
5. Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp. 1930.
6. – *Attila és hunjai*. Szerkesztette Németh Gyula. Bp. 1940.
7. Ossán János: *Az őshaza föltalálására irányult kutatások*. Kvár 1910.
8. Rásonyi László: *Hidak a Dunán. Régi török népek a Dunánál*. Bp. 1981.
9. Waddell, L. Austine: *A rejtélyes Lhasza*. Bp. 1910.

*

Kőrösi Csoma Sándor vállalkozásához fűződön sok szó esik mind Dzsungáriáról, mind az ujjur népről. Egészen röviden talán nem árt e két fogalommal kapcsolatban néhány kérdést megvilágosítanom közkezen forgó ismerettárak (lexikonok) alapján.

1. Dzsungária a dzsungárok lakta vidék Belső-Ázsiában. Tágabb értelemben a Tien-sánt és Áltájt, a Bajkál-tavat és a Szelengá forrásai körül emelkedő hegyvidéket

tekintik határainak. Kelet-nyugati hosszúsága kb. 1800 km, észak-déli szélessége 550-800 km között váltakozik. Keleti része az ún. Középázsiai-fennsíkhöz tartozik. Sokkal kisebb erdélyi testvéréhez hasonlóan 250-800 m átlagos magasságú, hegyek övezte, lefolyástalan medence. Nyugaton hirtelenül ereszkedik a Szír-dárjá öntözte síkságra. Az utóbbihoz utat nyitó, ún. Dzsungáriai-kapun át vezetett a Dzsungár-Ál-Táu (4359 m) meg a Tárbágátáj (3805 m) hegység közötti, egyedüli könnyebb átkelési lehetőséget biztosító, széles, folyószerű mélyedés. Ősidőktől fogva ez volt a fő közlekedési lehetősége a Turáni-alföldet ismételen előzőnlött füves síksági, állattenyésztő népeknek. A Távol-Kelet meg a Nyugat többé-kevésbé tartós gazdasági kapcsolatát megkönnyítő ún. "selyemút" is ezen vezetett keresztül. Kőrösi Csoma is eredetileg ezen az "ösvényen" szeretett volna Belső-Ázsiába jutni. Miként Belső-Ázsia legnagyobb része, Dzsungária is több önálló, lefolyástalan medencéből áll. A csekély mennyiségű csapadékvizet több kisebb-nagyobb tó fogadja magába. A Bálkáson (vagy Bálháson) kívül ilyen az Isszik-kul, Álá-Kul, az Ebi-Núr, Száur, Dzaisán, Kizilbás-Kul, a száz km hosszú Kizil-tuz, a Kára-Uszi, Durgá-nor és Uzbá-nor. A Kosszokol már a Szelengá vízvidékéhez tartozik. Mindezeket a részben édesvízi, részben sós tavakat a Tárbágátáj, az Álá-táu, Báita-nolá, Khármir-dában, az Uláh-lánnu, Táng-nu, továbbá más hegységek, hegyvonulatok zárják körül. Az Ili, a Kur, Dzsábgán, Tesz, Irtisz-Vor, Kára-Erdzis és Kem, valamint az Urungu nevezetesebb folyóvizei. Éghajlata szélsőséges. Sokszor már szeptemberben havazik, a hőmérő higanyszála –24 °C-ig is leszáll. Nyaranta viszont délidőben meg kell szakítani a mezei munkát, a hőség annyira elviselhetetlen. Ilyenkor a fű kiaszik, csak az állandó vízi folyók, a hőség környékén legeltethetnek. A gabonaneműek sok helyütt kiválóan megteremnek. Nevezetesebb vadon élő állata a farkas, vaddisznó, medve, vadjuh (árgáli) és különleges szarvas faj: a márál. A folyók halakban, a tavak szélei vízimadarakban gazdagok. Nyugati részén kirgizek, kázahok, tatárok és – elszórtan – oroszok szállásolnak. A tulajdonképpeni (vagy kínai) Dzsungáriában dzsungárok, torgotok, khálkák mongolok és dungánok vannak többségben. Területe megközelítőleg 770000 km². Ma a Kínai Népköztársaság része Hszincsiang-Ujjur Autonóm Terület néven.

Az időszámításunk kezdete körüli időkben az uszunok voltak a terület lakosai. Különböző török törzsek szorították ki szállásterületükről. A XIII. század elején Dzsingiz kán azonban ezeket is jórészt kiűzte. A Dzsingiz-leszármazottak birodalmának megdőlésekor Dzsungáriában már a mongol dzsungár törzs szállásolt. Első fejedelmük, Bo khán törzse függetlenségét Káh nevű hőséne vezérletével vívta ki. Legnagyobb hatalmát 1680 körül, a Kásgárt, Járkándot és más városokat is meghódító Gáldán fejedelemsége idején biztosította. A khálkák mongolok a kínaiakat hívták segítségül. Utóbbiak, – hosszú küzdelmek árán, a XVIII. század végén Dzsungária uraivá váltak. 1831-ben az oroszok kezdtek terjeszkedni a nyugati részeken, a Kázah-hátságot, a Bálkás-tó környékét a cári birodalomhoz csatolták.

1864-ben a muzulmán dungánok megdöntötték a kínai uralmat, a császári hadakat elűzték. Három évvel később azonban Kína visszahódította a valamivel korábban elvesztett területeket.

2. Az ujugrok nyelvük szerint a törökség délkeleti ágához tartoznak. Török krónikai följegyzések értelmében őshazájuk Mongolország északi részében volt. Egyes szerző szerint hajdanában a hun nép egyik számottevő törzsét alkották. Kezdetben nemzetségi-törzsi szervezetben éltek. Buka kán, Tibet és Kína meghódítója egyesítette először az ujugur közösségeket. Az ujugur hagyományok értelmében Buka kán azonos a hiung-nu vagyis a hún birodalom alapítójával. (I.e. 209–174 között uralkodott. Utóda (kínai följegyzések szerint) fia: Láo khán lett. Ujugur hagyományok azonban Buká khán testvérének állítják s Laor-Tekinnek nevezik.) Az ujugrok az ő idejében költöztek át az Orkhun mellékéről délnyugat, a Tárím medencéje felé. Akkor alapították Birkbálík városát, a mai Ürümcsit (vagy Urumsit), s szorították ki a korábban e vidéken lakott jüecsik népét. Az északi meg déli ujugrok vagy hiung-nuk között ekkor támadt ellentétek miatt a hiung-nu állam kettészakadt. A déliek, a kínai elnevezés szerinti khuszok vagy káocsok, kínai fennhatóság alá kerültek. Az északiakat i.sz. 91 körül a kínaiak szorították ki eredeti szállásterületeikről. Nem sokkal később a Fekete-Irtis forrásvidékén, az ott tanyázott igurok földjén szerveztek új államot. Ekkor teremődött szerves kapcsolat a hun meg az ugor népnév között. Ujugur hagyomány szerint a hiung-nu népek ez időtől kezdve a korábbi történeti közösség megszűntével népiség tekintetében is különböző népközösséggé alakultak, úgy, hogy ujugur névvel csakis a déli ágat szokták illetni. Az i.sz. I. században, a Tien-sán felől terjeszkedve hatalmukba kerítették Kelet-Turkesztánt is, kiszorítva az indoszkítákat. Előnyomulásuk közben nemcsak a buddhizmussal, de a nesztorianus keresztyénséggel is megismerkedtek. A VI. század közepe táján az áltáji türkök hatalma alá kerültek, két század múltán azonban sikerült legyőzniük a türköket. Már 731-ben elfoglalták Ordubálíkot, a Kárakórám-hegység alatti ősi hiung-nu várost. A harcok során Kül-Tegin türk khágán is elesett. (A 732-ben Bilgä khágántól emelt sírkövén (sztéléjén) olvasható, vésett rovásírásos szöveg a legrégebb türk nyelvű írásos emlékek egyike.) 754-ben végleg megdöntötték az áltáji türkök hatalmát s ettől fogva, csaknem fél évezreden keresztül, a mongol hódításig az iszlám előretörése előtti török anyagi és szellemi műveltség legfőbb képviselői is ők voltak. Sven Hedin svéd áziakutató fedezte föl két, hajdan virágzó, folyómenti városuknak a Táklá-Mákán sivatag déli részének homokja eltemette romjait. (Az ujugur nyelv ma ismert legrégebb emléke Tácsámnak, Bilgä-khágán és Kül-Tegin apjának az Orgin melléki sírfömlirata 692-ből vagy 693-ból.) Ujugrok különben a Kínai Népköztársaságban, Hszincsiáng-Ujugur Autonóm Területen, valamint a FÁK délkeleti államaiban: A Kázáh, a Kirgiz, az Üzbég meg a Türkmén Köztársaságban élnek. Összes lélekszámuk 3 és félmillióra becsülhető. Saját cso-

portjaik, közösségeik elnevezése területenként változik: táráncsi, jerli, kásgárlí, jugar stb. Nyelvük az áltáji nyelvek török ágához tartozik.

*

A fennebbiek vázlatos bemutatása után hadd vegyem futólag sorba a Kőrösi Csoma Sándor isteni ihletésű, lángeszű megsejtését igazoló, különböző tudományszakokban elért sok-sok, számottevő részleteredmény – alapjában véve tagadhatatlanul összecsengő eredményéből – a rendelkezésre álló keretekbe szorított néhányat.

Az eredet- és őstörténet-kutatásnak nagyon szerteágazónak kell lennie; hogy a kialakuló kép valós legyen egy-egy vizsgálat tárgyául kínálkozó vagy éppen választott nép, népcsoport esetében. Így van ez a magyarság tekintetében is. E gondolkozóinkat régóta izgató kérdés – talán éppen a sokoldalú vizsgálat hiányában – született számtalan származás-elmélet okán adott lehetőséget változatosnál változatosabb, nem egyszer furcsa, sőt éppenséggel torz fölfogás kialakulására. Korábban ezek többnyire, sőt szinte csupán ilyen-olyan nyelvi alapon fogalmazódtak. Ettől eltekintve legtöbbjük több-kevesebb részigazságot is tartalmazhat. A finnugor tárgykörben – főként eleinte, de számottevő többségben még ma is – csakis a nagyon egyoldalú nyelvészkedés megállapításaira támaszkodtak, alapoznak. A nézetek azonosságától, hogy ne mondjam: az egyértelműségtől még ebben az esetben is távol vagyunk, hiszen éppen az utóbbi években nem is egy finn, illetve észt nyelvész határolta el magát az ősi finnugor “nyelvsalád” elméletétől, sőt a finnségi meg magyar nyelv évtizedeken át hangoztatott – állítólagos – rokonságától. Múlt századi kezdetekhez visszaugorva gondoljunk csak a finnugor nyelvelmélet egyik atyja: Hunfalvy (Hunsdorfer) Pál e téri működésére. (Sértő szándék nélkül írom: mégiscsak különös, hogy a finnugor nyelvi hasonlítás előfutárainak nagy többsége: Hell Miksa, Sajnovics János, Budenz József, Hunfalvy Pál stb. mind egy szálíg idegen származású volt!) Hunfalvyhoz visszatérve nevezett ui. eleinte a magyart a török meg az ugor nyelvek közöttinek tekintette, csak később tört végképp lándzsát az ugor vonal mellett. (Ezúttal nincs miért fejtegetnem későbbi állásfoglalásának politikai hátterét.) Igaz, 1843-tól Reguly Antal bővítette a kört néprajzi kutatással, ám – kétségtelenül – ő is ellentmondásos egyéniség volt. Akadémiai székfoglalójakor, 1850-ben még a dzsungár-magyar rokonságról szónokolt. (Ebben rejlik is némi igazság, noha ez a kérdésföltevésnek nagyon leegyszerűsített változata. A finnugorosokéhoz azonban nem nagyon közelíthetni ezt a fölfogást!) A belső-ázsiai Dzsungária földrajzi helyzetével és e nagy tájegység népiségtörténetével úgy-amennyire tisztában levőknek különben teljesen értelmetlennek tűnik a finnugor népek életerének a tágabban értelmezett Dzsungár-medence nagyobb részt lefolyástalan nagy tájával összemოსni. (Ld. pl. Molnár Erik: *A magyar nép őstörténete*. Bp. 1950.) Nem tudjuk: vajon Reguly gyűjtött-e volt ugor zenei anyagokat. Mindenesetre érdekes azonosságokat fedezhetett (volna) föl a cseremisiz és a magyar népi dallamok vonatkozásában.